

कर्णबधिर दिव्यांगासमोरील प्रश्न व समस्यांचा आढावा

क्रांती सुहास बोरावके, Ph. D. & कु. श्रध्दा काळुराम काटे^२

^१मार्गदर्शक

^२संशोधक विद्यार्थिनी

Paper Received On: 25 MAR 2022

Peer Reviewed On: 31 MAR 2022

Published On: 1 APR 2022

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना

भारतीय राज्यघटनेनुसार सर्व नागरिकांना स्वातंत्र्य, न्याय व समता देण्यासाठी तरतुद करण्यात आली आहे. यामध्ये प्रामुख्याने दिव्यांग वर्ग समाविष्ट केला आहे. शारिरीक विकलांग व्यक्ती समाजातील एक प्रमुख घटक आहे. या विकलांग व्यक्तींच्या हक्क संरक्षणासाठी व सर्व क्षेत्रात त्यांना समान संधी मिळण्यासाठी अपंग व्यक्ती कायदा १९९५ व १९९९ मध्ये तरतुद करण्यात आली, तसेच विकलांग/अपंग व्यक्तींना सामाजिक स्तरांवर योग्य दर्जा मिळावा यासाठी सन २६ डिसेंबर, २०१५ रोजी मा. पंतप्रधान नरेन्द्रजी मोदी यांनी विकलांग/ अपंग व्यक्तींना दिव्यांग संबोधण्याची घोषणा केली.

दिव्यांग हक्क अधिनियमन कायदा २०१६ नुसार दिव्यांगांचे २१ प्रकार मांडण्यात आले. भारतीय जनगणना २०११ नुसार भारतात २,६८,१४,९९४ दिव्यांग आहेत, यात प्रामुख्याने कर्णबधिर, अंध, अस्थिव्यंग, मतिमंद व बहुविकलांग दिव्यांगांचा समावेश होतो. भारतात सर्वाधिक ९,४६,८८१ दिव्यांग हे कर्णबधिर प्रकारातील आहे. या शोधनिबंधात कर्णबधिर या दिव्यांग प्रकाराची लक्षणे, प्रकार, समस्या व कारणे जाणून घेऊन उपाययोजना मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

महत्वाचे शब्द (Key Words) : कर्णबधिर, श्रवणदोष, संचलीत कर्णबधिरत्व, संवेदीत कर्णबधिरत्व, समावेशक आध्ययन पध्दती, करपल्लवी आध्ययन पध्दती, क्युड स्पीच आध्ययन पध्दती,

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

- १ दिव्यांगत्वाच्या २१ प्रकारांपैकी कर्णबधिर या दिव्यांग प्रकाराची ओळख करून देणे.
- २ कर्णबधिरत्वाची लक्षणे व कारणे अभ्यासणे.
- ३ कर्णबधिरत्वाची समस्या जाणून घेऊन उपाय योजना सुचवणे.

संशोधनाची पध्दती :

शोधनिबंधाच्या लिखाणासाठी दुय्यम सामुग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. कर्णबधिर आणि त्यांचे शिक्षण व विशेष शिक्षणातून विद्यार्थी या पुस्तकांचा वापर कर्णबधिरत्वाची ओळख करण्यासाठी केला गेला आहे. तसेच अपंग हक्क कायदा २०१६ या पुस्तकांतून दिव्यांग कायदे अभ्यासण्यात आले आहेत.

कर्णबधिर :

ज्या मुलांची श्रवणेंद्रिये ऐकण्याचे कार्य योग्यरित्या पूर्ण करू शकत नाही अशा व्यक्तीला कर्णबधिर असे म्हणतात.

ज्या मुलांची ऐकण्याची क्षमता कमी प्रमाणात असते, त्यामुळे मुलांमध्ये कानांमार्फत होणाऱ्या संवेदन क्षमतेवर अभाव निर्माण होतो, त्यास कर्णबधिर असे म्हणतात.

- जागतिक कर्णबधिर दिवस २९ सप्टेंबरला साजरा केला जातो.
- चिन्हभाषा दिन (Sign Language) २३ सप्टेंबरला साजरा केला जातो.

स्वरूप :

मेंदुकडे पोहोचण्यास ध्वनीलहरींना बाह्यकर्ण, मध्यकर्ण, आंतरकर्ण या तिन्ही भागांमधून जावे लागते. मेंदू या तीन भागांमधील ध्वनीसंवेदनांचा अर्थ लावतो, परंतु जेव्हा बाह्यकर्ण, मध्यकर्ण, आंतरकर्ण श्रवणास किंवा मेंदूतील श्रवणकेंद्र यांपैकी कशाच्याही कार्यक्षमतेत कमजोरपणा येतो किंवा ही कार्यक्षमता पूर्णपणे कमकुवत होते तेव्हा श्रवणदोष निर्माण होतो.

कर्णबधिरत्वांचे प्रकार :

- १ **संचलित कर्णबधिरत्व/ श्रवणदोष** : जेव्हा बाह्यकर्ण किंवा मध्यकर्णात ध्वनीलहरींच्या वहनास अडथळा येतो, तेव्हा त्यास 'संचलित श्रवणदोष' असे म्हणतात. आंतरकर्णास बाह्यलहरी पोहोचताना अडथळे निर्माण झाल्यास हा दोष निर्माण होतो.
- २ **संवेदित श्रवणदोष** : संवेदित श्रवणदोष हा मेंदूच्या श्रवणक्षेत्रात किंवा आंतरकर्णात प्रामुख्याने दिसून येतो. आंतरकर्णाच्या रचनेमध्ये किंवा कानामध्ये दोष निर्माण झाल्यास मज्जातंतू कमजोर होतात, त्या ठिकाणी संवेदित श्रवणदोष निर्माण होतो.
- ३ **मिश्र श्रवणदोष** : मज्जातंतूमधील दोष व कानाच्या रचनेतील दोष एकत्रित झाल्यास श्रवणदोष निर्माण होतो, यालाच मिश्र श्रवणदोष असे म्हणतात.

श्रवणदोष व त्यांचे वर्गीकरण :

- ९१ डेसीबलच्या पुढे : अतितीव्र श्रवणदोष
- ७१ ते ९० डेसीबल : तीव्र श्रवणदोष
- ५६ ते ७० डेसीबल : मध्यम ते तीव्र श्रवणदोष
- ४१ ते ५५ डेसीबल : मध्यम श्रवणदोष
- २६ ते ४० डेसीबल : सौम्य श्रवणदोष
- ० ते २५ डेसीबल : सामान्य श्रवणदोष

श्रवणदोषांची कारणे :

- १ **आनुवंशिक**: काही दोष आनुवंशिकतेमुळे निर्माण होतात, त्याचा परिणाम पुढील पिढीवरही होतो. उदा. पणजोबांच्याकडून आलेले आनुवंशिक आजार म्हणजेच उंची, शारीरिक वाढ, शरीराचे अवयव, केसांची रचना, इ. दोष पुढील पिढीमध्ये दिसून येतात.
- २ **गर्भवती स्त्रीला होणारे आजार** : मुल आईच्या गर्भात असताना आईला गोवर, कांजण्या, कावीळ यांसारखे काही आजार झाल्यास बाळालाही श्रवणदोष निर्माण होण्याची शक्यता असते.

- ३ **आई वडिलांचा रक्तगट :** आई-वडिलांचा रक्तगट जर भिन्न असेल तर हा कर्णदोष निर्माण होण्याची शक्यता असते.
- ४ **प्रसुतीकाळातील समस्या :** प्रसुतीकाळातील येणाऱ्या समस्या म्हणजे मेंदूच्या शिरांवर परिणाम होऊन कर्णबधिरत्व येऊ शकते.
- ५ **बालवयातील आजार :** बालक जन्मल्यानंतर बाळाला गोवर येणे, गालगुंड, ताप मेंदूत जाणे अशा प्रकारच्या आजारांमुळे अतिप्रमाणात औषधांचा वापर केला गेल्यास कर्णदोष निर्माण होण्याची शक्यता असते.
- ६ **ध्वनीप्रदुषण :** व्यक्तीला अपघातामध्ये मेंदूला मार लागल्यास, मानेला इजा झाल्यास, कानावर आघात झाल्यास, कानावर सतत अनेक प्रकारचे मोठमोठे आवाज पडल्यास कर्णदोष निर्माण होऊ शकतो.
- ७ **बाह्य श्रवणनलिका बंद होणे :** सततची सर्दी, कानात मळ सादून घट्ट होणे, कान फुटणे, कानामध्ये काही वस्तू अडकणे यांमुळे कानाच्या बाह्य श्रवणनलिका बंद होऊ शकतात.
- ८ **मध्यकर्णात जंतूसंसर्ग :** कानाच्या पडद्याला छिद्र पडल्यास, कानाला कोणत्याही प्रकारची इजा झाल्यास, मध्यकर्णात जंतूसंसर्ग झाल्यास कर्णदोष निर्माण होतो. मध्यकर्णात हाडांची साखळी काही कारणांनी तुटल्यास किंवा घट्ट झाल्यास बहिरेपणा येऊ शकतो.

श्रवणदोषाची लक्षणे :

- १ बालकाचा सतत कान दुखणे.
- २ सर्दीमुळे श्रवणदोषामध्ये येणारे अडथळे.
- ३ गडबडीत भरभर बोललेले न समजणे.
- ४ बालकाने आवाजाच्या दिशेने कान टवकारणे.
- ५ ऐकू व्यवस्थित न आल्याने लेखनात अनेक चुका होणे.
- ६ श्रवणनलिकांमध्ये अनेक अडथळे निर्माण झाल्यास चेहरा भावनाशून्य होतो.
- ७ बोलणाऱ्या व्यक्तीच्या ओठांकडे बारकाईने लक्ष देणे गरजेचे आहे.

- ८ श्रवणदोषामुळे भाषेचा विकास मर्यादित होतो.
- ९ सतत कानाचा त्रास व कान फुटणे या प्रक्रियेमुळे श्रवणदोष निर्माण होऊ शकतो.

कर्णबधिरांच्या समस्या :

- श्रवण क्षमता कमी असलेल्या मुलांचा भाषा विकास होत नाही.
- कर्णबधिरत्व हे जन्मतः येऊ शकते.
- श्रवणक्षमता कमी असेल तर दैनंदिन व्यवहारात अडथळे निर्माण होऊ शकतात.
- मुलांना त्यांच्या योग्य क्षमतेचे श्रवणयंत्र दिले गेले नाही किंवा शब्द /भाषा व्यवस्थित ऐकू न आल्यास अनेक अडचणी निर्माण होऊ शकतात.
- वय जास्त असल्यास ती मुले सामान्य मुलांबरोबर शिक्षणांत मागे पडतात.
- वेळ व पैसा खर्च करण्यास पालक तयार नसतात, त्यामुळे पाल्याकडे पालकांचे दुर्लक्ष झाल्यास अडचणी निर्माण होतात.
- जन्मानंतर एखाद्या झालेल्या अपघातामुळे कर्णबधिरत्व येऊ शकते.
- कानाच्या पडद्याला इजा झाल्यास किंवा पडदा फाटल्यास कर्णदोष निर्माण होऊ शकतो.
- आवाज नीट ऐकू न आल्यामुळे भाषिक संभाषणास अडथळे निर्माण होतात.
- कर्णबधिरांच्या शिक्षणप्रणालीमध्ये योग्य प्रशिक्षित शिक्षकांच्या अभावामुळे शैक्षणिक विकासात अडथळा निर्माण होतो.

कर्णबधिरत्वांचे शाळेचे प्रकार :

- १ **विशेष शाळा** : ही विशेष शाळा अतिशय तीव्र स्वरूपाचे कर्णबधिरत्व असणाऱ्यांसाठी चालवली जाते.
- २ **एकात्मिक शाळा** : प्रामुख्याने मध्यम ते तीव्र कर्णबधिरत्व असणाऱ्या मुलांसाठी एकात्मिक अध्ययन पध्दतीच्या शाळेची आवश्यकता असते.

३ सर्व समावेशक शाळा : जे बालक सौम्य ते मध्यम कर्णबधिरत्व या प्रकारात मोडते आणि त्या बालकांना कमी प्रमाणात ऐकू येत असेल तर सर्व समावेशक शाळेचीच गरज असते.

कर्णबधिरांसाठी अध्ययन-अध्यापन पध्दती :

- **मौखिक पध्दत** : समोरील व्यक्तीच्या चेहऱ्यावरून, ओठांच्या हालचालींवरून, हावभावांवरून अनेक शब्दांचा अर्थ जाणून घेऊन योग्य तो प्रतिसाद देणे याला **मौखिक पध्दत** असे म्हणतात.
- **करपल्लवी पध्दत** : या पध्दतीमध्ये बालकाला हाताच्या बोटाने वेगवेगळी अक्षरे दाखवली जातात. प्रत्येक अक्षराला एक विशिष्ट प्रकारचे हस्तचिन्ह दिले जाते.
- **क्यूड स्पीच पध्दत** : या पध्दतीमध्ये हाताच्या बोटांच्या हालचालींवरून शब्दांतील अक्षरे तयार केली जातात, भाषेमध्ये ही पध्दत वापरली जाते. या पध्दतीत मौखिक वाचनही करावे लागते.
- **संपूर्ण संपर्क पध्दत** : या पध्दतीमध्ये वरील सर्व प्रकारच्या अध्ययन पध्दतीचा वापर केल्याने याला संपूर्ण संपर्क पध्दत असे म्हणतात.
- **खुणांची पध्दत** : या पध्दतीमध्ये प्रामुख्याने हातवाऱ्याने केलेल्या खुणा, चेहऱ्यांवरील भाव, हालचाली यांद्वारे मुलांना त्या भाषेचे आकलन झाले की नाही हे समजते.

कर्णबधिरत्वांसाठी उपाययोजना :

- कर्कश आवाज टाळावेत.
- कान स्वच्छ ठेवावेत.
- ताप मेंदूत जाऊ देऊ नये.
- सतत होणाऱ्या सर्दीकडे दुर्लक्ष करू नये.
- नात्यामध्ये लग्न करणे टाळावे.
- लग्नाच्या वेळी मुलगा व मुलगी यांचा रक्तगट तपासून पहावा.
- बालकाचे आई-वडिल एक गुणसूत्राचे वाहक नसावेत.
- वैद्यकीय सल्ल्याशिवाय औषधोपचार घेणे टाळावेत.

- कोणतीही टोकदार वस्तू /काडीपेटीतील काडी कानात घालून कान स्वच्छ करणे टाळावे.
- कानात पाण्याचे जोरात फटकारे मारणे / पाणी घालणे टाळावे.
- कानात तेल घालणे/ मळ काढण्यासाठी ईअरबड्सचा वापर टाळावा.
- अति प्रमाणात ईअरफोनचा वापर टाळावा.
- पालकांनी आपल्या पाल्याची वेळोवेळी डॉक्टरांमार्फत कानाची तपासणी करून घेणे गरजेचे आहे.
- शाळेने अध्ययन-अध्यापनासाठी विशेष अशा साधनांची व उपकरणांची उपलब्धता शाळेत करावी.
- कर्णबधिरांसाठी शाळेमध्ये स्वतंत्र कर्णबधिर वर्ग व प्रशिक्षित शिक्षक वर्ग असावा.
- विद्यार्थ्यांचे जीवन सक्षम बनविण्यासाठी मुलांना शिक्षण घेण्यासाठी व कोणतेही काम करण्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे.
- शासनांतर्गत कर्णबधिरत्वाचे योग्य व तात्काळ निदान होण्यासाठी बेरा आरोग्य तपासणी करून घेणे गरजेचे आहे.
- बेरा आरोग्य तपासणी ही कर्णतज्ञ (ऑडिओलॉजिस्ट) यांच्यामार्फत करण्यात यावी.

सारांश :

भारतात कर्णबधिर/ श्रवणदोष या दिव्यांग प्रकाराचे दिव्यांगत्व अधिक प्रमाणात दिसून येते. श्रवणदोषास कारणीभूत असणाऱ्या गोष्टींना वेळेत आटोक्यात आणले जाऊ शकते. गर्भावस्थेतील आजार, प्रसूतीमधील समस्या किंवा बालवयात श्रवणनलिकेला होणारे जंतूसंसर्ग यावर वेळेत उपचार केल्यास कर्णबधिरत्व रोखले किंवा प्रमाणात ठेवले जाऊ शकते. शासनाद्वारे या दिव्यांगांना त्यांच्या श्रेणीनुसार शिक्षण व साहित्य तसेच उपचारासाठी योग्य व सोयीस्कर पध्दतीने मदत उपलब्ध झाली पाहिजे. या दिव्यांगांना शिक्षक, पालक व शासनाद्वारे योग्य मदत आणि मार्गदर्शन मिळाल्यास त्यांना आपल्या प्रगती व स्वप्नांकडे योग्य ती वाटचाल करता येईल.

संदर्भ

- डॉ. वा. ना. तुंगार, “अपंग पुनर्वसन विषयक कायदे” (१९९२/१९९५), अपंग उद्योग केंद्र, पुणे., सातवी आवृत्ती, पृ. क्र. ९, २३.
- डॉ. वा. ना. तुंगार, “विकलांग व्यक्तीसाठी अधिनियम ९५”, शिवांश प्रकाशन, प्रथम आवृत्ती, पृ. क्र. २.
- डॉ. वा. ना. तुंगार, “अपंग हक्क कायदा २०१६”, माय मिरर पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, प्रथम आवृत्ती, पृ. क्र. १९.
- प्रा. दत्तात्रय थोरात व प्रा. सुलभा गावडे, “विशेष शिक्षणातून विद्यार्थी विकास”, गरूडझेप प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती, पृ. क्र. २१, २९.
- डॉ. अविनाश वाचासुंदर, डॉ. रक्षा देशपांडे, “हो कर्णबधिर मूल बोलेल”, क्रॉक्लीआ पुणे फॉर हिअरींग अॅन्ड स्पिच, पुणे, आवृत्ती दुसरी, डिसे. २०१६, पृ. क्र. ७६.